

NAGY EGON

Könyv a romániai iparosításról és következményeiről

Az ipar a szocialista időszak modernizációs kísérletének középpontjában állt a keleti blokk államaiban, és mint ilyen kiemelt szerepet kapott a voltantarisztai gazdaságpolitikában. Az ipar szimbolikája az erőt, a hatalmat, az anyag uralmát képviselte, és egyszersmind a technológia dicsőítését is. Romániában különösen fontos szerepet játszott a szocialista időkben az ipar által generált fejlődés és fölzárkózás, ugyanis egy teljesen agrárhagyományokkal rendelkező országban külön frusztráció forrása volt az ipari kultúra hiánya, amit fokozott görcsösséggel igyekeztek behozni. Ez az iparhoz kötött, kollektív komplexusosság hangsúlyosabban jelentkezett a délkelet-európai országban, mint a mai Visegrádi Négyekében, ahol az ipari tradíció biztosabb alapokon nyugodott – hogy csak közvetlen földrajzi környezetéhez hasonlítsuk Romániát.

Lakatos Artúr könyve biztos kézzel ragadja meg az iparosítás gazdaságtörténeti, társadalom-lélektani hátterét, a jelenség többdimenziós rétegeit. Regionális leszűkítéssel Erdélyre koncentrál, amely egy ipari tradíciókkal jobban fölvértezett országrész Romániában, noha az elmúlt évszázad negatív nivellálódásának eredményeként valamelyest csökkent az ipari súlya az ország egészén belül.

Alapos mesterségbeli tudásról árulkodik a szerző módszertani eszköztára, melynek fő vonulata a kitartó levéltári adatgyűjtés, különösképp a bukaresti, kolozsvári, marosvásárhelyi és sepsiszentgyörgyi levéltáraknál. Ez kiegészült a korabeli sajtó ipartörténeti vonatkozású elemeinek földolgozásával, illetve a CIA levéltárának online elérhető releváns anyagaival. Hasonló módon forrásként szolgáltak a Magyar Nemzeti Levéltárban, illetve a magyar Külügyminisztérium két vonatkozó fondjában föllelhető iratok.

A kommunizmus romániai – és így erdélyi – korszakolásában a szerző több perspektívát is megvilágít, de alapvetően három alperiódust azonosít: (1.) 1944 és 1947 között a román közigazgatás visszaállása Erdélyben és a kommunista hatalomátvételt megelőző átmeneti időszak; (2.)

a klasszikus sztálinizmustól a nemzeti kommunizmusig tartó időszak; (3.) a Ceaușescu-korszak nemzetibolsevik, neosztálinista időszaka.

A háborús helyreállítás által uralt első időszak után Lakatos Artúr bemutatja az 1948–1965 közötti, Gheorghe Gheorghiu-Dej által fémjelzett, klasszikus sztálinista iparosítás időszakát az egy-, öt- és hatéves tervek fokozatos beindításával. Ebben az időszakban domináns volt még a meglévő üzemegységek bővítése és technológiai színvonaluk emelése, minthogy az erdélyi térség nem volt annyira iparhiányos terület, mint a Kárpátokon túli terület, és ezért nem vetődött föl sürgető módon az új termelőkapa-
cítások elhelyezése. Már ekkor különös hangsúlyt kapott a nehézipar és a fémfeldolgozás kiemelt fejlesztése, ami a fejlesztési allokáció koncentrációját jelentette különösen a vajdahunyadi kohászati kombinát irányába. Az új beruházások közül a szintén előnyben részesített energetikai komplexumokat érdemes megemlíteni, mint például az erdőszentgyörgyi földgázalapú hőerőművet. A korszakban a nehézipar és az energetika mellett szintén megkülönböztetett figyelem övezte a vegyipart – a könyvben pontos statisztikák támasztják alá az említett ágazatok súlyának fölülreprezentáltságát a „mostohagyerekként” kezelt, alacsonyabb presztízsű könnyűipari ágazatokhoz képest. A könyv precíz jelenségmagyarázata hangsúlyozza azt a tényt, hogy a szocialista iparosítás korai korszakában már a termelőeszközök gyártásának dogmatikus szocialista szempontjai kerültek előtérbe az életszínvonalat érdemben növelő fogyasztási cikkekkel szemben. Magyarán a fejlődés leegyszerűsített értelmezése redukálódott az állóeszköz-állomány pusztá bővítésére, minthogy a Nyugat mennyiségi lekörözésének vulgármarxista értelmezése ezeket a célkitűzéseket helyezte előtérbe. A szerző a tervdokumentumok részletes ki-
lemzését követően jutott erre a következtetésre.

Párhuzamosan mindezzel a mezőgazdaság kollektivizálása is lezajlott 1949 és 1962 között, ami növelte az időszak egészében az agrárnépesség jelentős részének erőszakos átirányítását a bővülő ipari munkahelyekre. A korszak első éveiben, Sztálin 1953-ban bekövetkezett haláláig igencsak gyors ütemben erőltették az iparosítást, amit átmenetileg – egyfajta belső enyhülés jeleként – visszafogtak, majd 1960-tól újból magasabb sebességfokozatba kapcsoltak.

Ebben a korszakban bontakozott ki egy éles vita a Szovjetunióval a KGST-ben való munkamegosztással kapcsolatban, ami már akkor sértette a regionális középhatalmi ambíciókat dédelgető Románia szuverenitásigé-

nyét. A Valev-tervként elhíresült koncepció szerint Románia, elsősorban balkáni agrárgazdasági hagyományaira alapozva, inkább mezőgazdasági specializációját erősítette volna a KGST-n belül. Azonban a regionális hatalmi önkép mindenképp föltételezett egy ütőképes ipart, amihez a román gazdaságpolitika ragaszkodott, és innentől kezdve még elszántabb prioritásként tűzte ki az iparfejlesztést a megvalósítandó céljai közé.

Az 1965 utáni, Ceaușescu által fémjelzett nemzetikommunista időszak már az ipart használta elsődleges eszközként Románia nemzetközi szerepének növelésében, a KGST mellett fontos exportpiacokként azonosítva a fejlődő országokat, mely partnerek fölött a szocialista Románia igyekezett esetenként egyfajta patrónusi szerepet is gyakorolni. A fő iparfejlesztési szempont a minden racionalitást mellőző nehézipar előtérbe helyezése volt, illetve lokalizációs gyakorlatként az ipar térbeli, harmonikus eloszlását tűzték ki célul. Ez utóbbi szintén észszerűtlen volt, ugyanis nyersanyaghiányos és ipari kultúrát nélkülöző régiókban is erőltette az ipartelepítést. Fő imperativusként fogalmazták meg, hogy az iparhiányos területeket föl kell számolni, ami maga után vont a városhiányos területek fölszámolását is. Ugyanakkor a szerző külön fejezetben tárgyalja a könyv esettanulmányaiként funkcionáló városok (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely) nemzetiségi szerkezetének változását is a szocializmus korában. Mindezzel nagyszerűen igazolható, hogy az extenzív iparosítás farvizén a szocialista román rezsim a magyar többségű erdélyi települések elrománosítását is „kényelmesen” végrehajthatta.

Külön említést érdemel a könyv szintetizáló erejét aláhúzó SWOT-analízis. A szerző a romániai szocialista iparosítás legkézenfekvőbb erősségeként a folyamat elején mutatkozó, mozgósítási képességből eredő operatívítási előnyt emeli ki. Ennek révén a rendszer összehangoltan és szinkópáktól mentesen tudott válságot kezelni, például környezeti katasztrófák esetén a bevethető munkaerő parancsszerű mozgósításával. Ugyanakkor a nyugati gazdaságokhoz képest jóval alacsonyabb bérköltségek kezdetben jelentős teljesítmények létrehozását tették lehetővé viszonylag alacsony áron is (ez a későbbiekben rendkívül kontraproduktív vált, és konzerválta az ínséget). Ugyancsak erősségként tartható számon bizonyos osztársadalmi haszonnal járó és az ipart segítő tevékenységek általánosítása, valamint mozgalomszerű hatékonysága – ilyen például az ócskavas-, papír- és gesztenyegyűjtés.

A szerző gyengeségként azonosítja a grandomániát és a totális diktatúrák kommunikációs „rövidzárlatát”, amiért a rendszer képtelen volt

a hibák kritikai föltárására és az önkorrekción. A szocialista nihilizmus pszichózisával elegyítve ez egy olyan közösségi tudatállapotot idézett elő, amelyben a természetet erőszakosan meg kellett „szelídíteni”, ami mérhetetlen ökológiai katasztrófával járt, vagy amelyben a siker kizárólag az akarat hatalmának függvénye volt (sztahanovizmus). A kezdeti időszak béregyenlősdije, amit az osztályharc jegyében hirdettek meg, súlyos motivációhiányt okozva lenullázta a teljesítményalapú munkatermelékenységet. Az abszolutizált mennyiségi elv érvényesülése, a piaci verseny és a valós kereslet-kínálati viszonyok kiiktatása a központi tervezési folyamattal gyatra minőséget, állandósult áruhiányt eredményezett.

Lakatos a szocialista iparosítás lehetőségeit látja a leginkább kiforratlan tényezőnek, hiszen itt nem igazán van mibe kapaszkodnunk, mint-hogy sem a kommunista társadalom, sem a Ceaușescu által vizionált „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” lehetősége nem valósult meg. Helyettük bekövetkezett egy nyílt, megfordíthatatlan rendszerválság és összeomlás.

Az iparosítás veszélyeiként a szerző, az ökológiai katasztrófán túl, az iparosításra épülő szocialista állami berendezkedés bukását, illetve az abból eredő társadalmi felfordulást látja, ahogyan az bekövetkezett a kilencvenes évek példátlanul brutális romániai transzformációs válságakor.

Az esettanulmányok a nehéz- és a könnyűipar területéről egyaránt szolgálnak gazdaság- és társadalomtörténeti adalékokkal. Ezek keretében ismerkedhetünk meg a kolozsvári Vasúti Műhelyek és a kolozsvári bőripari kolosszus, a Dermata információgazdag történetével. De bepillantást nyerhetünk a dicsőszentmártoni nehézvegyipar történetébe, és megismerhetjük a szocialista dohányipar ékkövének, a sepsiszentgyörgyi dohánygyárnak a korabeli fejlődését is. Különösen a kolozsvári Vasúti Műhelyek esetében a szerző családi indíttatású, jó értelemben vett szubjektívebb ábrázolása, az egyéni élettörténetek és az üzemtörténet egybefonódása teremt egy sajátos atmoszférát. Ez az ábrázolási mód az Annales iskola mikrotörténeti megjelenítési technikáját idézi föl számomra, hiszen lehetőséget ad a munkások sajátos réteggkulturális miliójének a fölvázolására, s így hitelesen adja vissza a korszak öntudatos munkásrétegeinek belterjes világát, az ipari szubkultúra immanensen urbánus jellegét.

A munkások mellett kiemelt fontosságú a mérnökök szerepe, ami egy fetiszizált műszaki csúcsertelmiségi kört jelentett a szocialista Romániában. A mérnökök voltak az abszolutizált indusztriális univerzum „fölkent

papjai”, a korszak nagy hatalmú csúcsértelmisége, mely szintén szerves részét képezte a föntebb említett, hamisítatlan ipari szubkultúrának/réteggkultúrának.

Ez a kultúrkör képezte végső soron azt a vargabetűs középosztályosodási fölhajtóerőt, mely minden torzulásával együtt beindított egy csökevényes polgárosodást a román társadalom azon köreiben, melyek rendelkeztek a fölfelé törekvés becsvágyával, és a lehetőségek mentén élhetővé és túlélhetővé próbálták alakítani mikrokozmoszukat.

A Ceaușescu-féle megszorító neosztálinizmus végül a túlhajszolt voluntarizmus és a szuverenitás görcsös hangoztatása oltárán fölládozta azt az átmeneti versenyelőnyét, melyet a hatvanas évek végi, szocialista táboron belüli külön utasságával kivívott magának. A külföldi adósságok erőltetett visszafizetése a nyolcvanas évek végére az ipari képességeket amortizálta, és a zuhanó életszínvonal folyamányaként a lakosságot kivérezette. A magyarországi „új gazdasági mechanizmus”-hoz hasonló, piacorientált próbálkozások tabunak számítottak a totalitarizmus felé hanyatló szocialista Romániában, ezért a román középosztály a magyarországihoz képest is számban elenyészőnek volt mondható a rendszerváltozás pillanatában. A magyarországinál sokkal gyengébb lábakon állt a vállalkozói kultúra is – szintén a föntebb vázolt okok miatt –, ami göröngyösebbé tette a gazdasági rendszerváltást. Mindezek okán általánoságban a román transzformációs válság is sokkal mélyebb volt a magyarországinál. Azonban a 2000-es évektől, nem utolsósorban a szocializmus még meglévő szakmunkás- és műszaki értelmiségi bázisán, Románia is a kelet-európai félperifériára jellemző reindusztrializációs félsiker/félkudarccal jellegzetes fejlődési pályáját járta be. Ezeket a nézőpontokat, valamint főleg ezek premisszáit Lakatos Artúr képes kifinomult árnyaltsággal megjeleníteni.

E könyv azoknak olvasmányos, akik föl tudják idézni magukban a letűnt szocialista iparvárosok nosztalgikusan megszépült emlékképét, ugyanis az elnyomás sem tudta megtörni az élni akaró emberek mindennapjait, akiket a bűnös rendszer igyekezett megfosztani szabadságuktól, méltóságuktól, kisebbségi kultúrájuktól és egészséges természeti környezetüktől. Az új nemzedék számára azért olvasmányos forrás e könyv, mert történelmi távlatokba vetített időszak kordokumentuma, illetve a rendszer lényegét, alapidentitását képező ágazatnak a regionális gazdaságtörténeti esettanulmánya. Ugyanakkor a jelenbe hatóan az ipa-

rosítás leghosszabb ideig érvényesülő pokoli hatásait is megismerhetjük a könyvből az olyan ipari-környezeti katasztrófák példáján, mint a kiskapusi (Copșa Mică) légszennyezés vagy a szászavinci (Geamăna) zagytározó mérgező öröksége. Lesújtó képet kapunk a tordai vegyipar apokaliptikus higanyszennyezéséről, valamint Nagybánya színesfémkohászatához kapcsolódóan a jelenig érvényesülő környezeti ártalmakról. Megismerkedhetünk az úgynevezett rendszerezés kérdéskörével is, ami a szocializmusban Románia terület- és településfejlesztési koncepciójának a lényegét jelentette, egy extenzív mezőgazdasági haszonterület-nyerést és további agrármunkaerő ipari átirányítását célozva meg, falurombolással és torz urbanizációval kombinálva mindezt.

Végezetül fölmerül a kutatás továbbvitelének a lehetősége is, melyet maga a szerző is fölillant a könyv utószavában. Bár Lakatos Artúr a mezőgazdaság szocialista átalakulásának romániai történetét helyezné előtérbe a jövőben, izgalmasnak ígérkezne Erdély szintjén vagy Románia egészén látnunk az ipar posztszocialista átalakulását, leépülését is. Meg lehetne vizsgálni, hogyan szelektálta a piacgazdaság az életképebb és a „halálra ítélt” szektorokat. Miként támogatott az állam stratégiainak ítélt szektorokat (például az energetikát) a megszűnésre ítélt ágazatokkal szemben (például egyes könnyűipari szektorok vagy a kohászat zöme)? Miként zajlott az iparban állásukat veszített egykori munkavállalók átrétegződése vagy a külföldi vendégmunkába menekülése? Hogyan zajlott és milyen ágazatok térnyerését hozta a kapitalista újraparosítás folyamata? És melyek voltak a Romániában is jelen levő posztszocialista „kreatív privatizáció” alapvonásai egy olyan kapitalizmusban, melyből hiányoztak a kapitalisták?

Összegzésképpen: magyar nyelven hiánypótlónak számít az erdélyi iparosítás átfogó tablója, melyet a szerző a rendelkezésünkre bocsátott alapos és színvonalas munkájában. Lakatos a történészszakma szabálya-
it szigorúan pontos dokumentációval tartotta tiszteletben, emellett a leírásban az emberi dimenzió és a hiteles ábrázolóerő is érvényesülni tud. A regionális elemzésen keresztül is fontos kiindulópont ez a könyv azok számára, akik Romániának, a délkelet-európai térség meghatározó államának a belső társadalmi-gazdasági anatómiáját meg akarják érteni.

Lakatos Artúr 2018: *A szocialista iparosítás következményei Erdélyben*. Kolozsvár, Művelődés.